

UNA APROXIMACIÓ CASUÍSTICA A LA TUTELA PROCESSAL DE LA QUARTA FALCÍDIA¹

M. Carmen Gómez Buendía
Universitat Rovira i Virgili

1. INTRODUCCIÓ

El 12 de febrer de 2007 es va presentar al Parlament de Catalunya el Projecte de llei pel qual s'aprova el llibre quart del Codi civil de Catalunya (CCCat), relatiu a les successions. L'exposició de motius d'aquest Projecte de llei estableix que el seu objecte és incorporar el vigent dret de successions al Codi civil com a llibre IV, d'acord amb la Llei 29/2002, de 30 de desembre, Primera llei del Codi civil de Catalunya. L'exposició de motius esmentada manifesta que s'ha aprofitat l'oportunitat per a introduir alguns canvis en l'encara vigent Codi de successions de Catalunya (CS), canvis que fonamentalment han estat de dos tipus: uns de caire tècnic, derivats de l'experiència acumulada en l'aplicació del codi esmentat, i uns altres que obeeixen a decisions de política jurídica fruit de les exigències del moment present. Centrant-nos en el tema dels llegats i la quarta falcídia, observem que en l'apartat III, titulat «La successió testada», el subapartat *f*, sobre els llegats, anuncia la supressió de la quarta falcídia argumentant que, si bé es tracta d'una institució catalana de base romanista, es percep com a poc viscuda i només s'hi recorre en supòsits de conflicte entre hereus i legataris i al marge de la voluntat del causant. L'argument decisiu que sembla empènyer el legislador a suprimir aquesta institució d'arrelada vigència en la tradició jurídica catalana és l'alta probabilitat que l'hereu excessivament gravat amb llegats sigui alhora legitimari, la qual cosa fa que la suma d'ambdues parts resulti desorbitada. Per tant, el legislador decideix suprimir la institució en comptes de preveure l'aplicació de la quarta falcídia en el cas que l'hereu gravat no sigui legitimari.

1. Aquesta comunicació va ser presentada a les III Jornades d'Estudi sobre Juristes i Notaris: «Els drets històrics i l'Espanya viable», celebrades a Cervera els dies 15, 16 i 17 de desembre de 2006, amb el suport financer del projecte d'investigació BJU2003-09552-C03-03 del Ministeri de Ciència i Tecnologia.

Amb tot, hem de tenir en compte que només es tracta d'un projecte de llei que encara no ha estat aprovat.²

Una vegada exposades les perspectives de futur, encara incert, de la institució de la quarta falcídia, ara farem una breu referència al present d'aquesta institució, i apuntarem que és plenament vigent a Catalunya i que la trobem regulada en els articles 273-283 CS. Com hem comentat anteriorment, la quarta falcídia és una institució d'arrels netament romanes. Els seus orígens es remunten a l'any 40 aC, any de promulgació de la *Lex Falcidia*.

La *Lex Falcidia* reconeixia en el seu primer capítol la facultat del testador de llegar respectant els límits establerts per la mateixa Llei: «Qui civis Romani sunt, quis eorum post hanc legem rogatam testamentum facere volet, ut eam pecuniam easque res quibusque dare, legare volet, ius potestasque esto, ut hac lege sequenti licebit.»³ En el segon capítol, la Llei establia quins eren aquests límits: «Ne minus quan partem quartam hereditatis ex testamento heres capiant» («els hereus no poden rebre en cap cas menys de la quarta part de l'herència»).

A partir de la vigència de la institució i tenint en compte els seus orígens en el dret romà, cenyirem el nostre estudi a un aspecte molt concret: la tutela processal de la quarta falcídia en dos supòsits problemàtics, que són el supòsit del llegat d'una cosa indivisible i el supòsit en què s'institueix hereu el deutor o el creditor.⁴

2. Amb data 13 de juny de 2007 es va produir el debat de la totalitat del Projecte en el Ple del Parlament. El 9 d'agost de 2007 encara s'havien de debatre les esmenes parcials presentades pels grups parlamentaris en el si de la Comissió de Justícia, Dret i Seguretat Ciutadana. En el moment de correcció de les proves d'aquest article, ja ha estat aprovat pel Parlament de Catalunya el llibre quart, relatiu a les successions, que finalment preveu la quarta falcídia, que la Llei també denomina *quarta hereditària mínima* (art. 427-40 i seg. CCCat).

3. Paul., Digest (D.), 35,2,1, pr., *Ad libro singulari ad legem Falcidiam*.

4. F. BONIFACIO, *Ricerche sulla lex Falcidia de legatis*, Nàpols, Jovene, 1943; F. SCHWARZ, «Die rechtswirkungen der lex falcidia», *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, núm. 63 (1951), p. 314-367; V. MANNINO, *Il calcolo della quarta hereditatis e la volontà del testatore*, Nàpols, Jovene, 1989. Vegeu-ne la recensió crítica: M. G. ZOZ, *IVRA* (Nàpols), núm. 40 (1989), p. 108-110; P. de la ROSA, «Algunos aspectos de la Lex Falcidia», a FACULTAD DE DERECHO DE LA UNIVERSIDAD COMPLUTENSE DE MADRID (ed.), *Estudios en homenaje al profesor Francisco Hernández Tejero*, vol. II, Madrid, Fundación Seminario de Derecho Romano «Úrsicino Álvarez», 1992, p. 111-121; D. SCHANBACHER, *Ratio legis Falcidiae: Die falzidische Rechnung bei Zusammentreffen mehrerer Erbschaften in einer Hand*, Berlín, Duncker und Humblot, 1995; M. HENNIG, *Die lex Falcidia und das Erbrecht des BGB, Eine kritische Würdigung der Entscheidung des historischen Gesetzgebers, das Rechtsinstitut der falcidischen Quart aufzugeben*, Berlín, Duncker und Humblot, 1999.

2. BREU APROXIMACIÓ A LA TUTELA PROCESSAL DE LA QUARTA FALCÍDIA

Centrant-nos en la tutela processal de la quarta falcídia, en primer lloc hauríem d'apuntar el caràcter casuístic d'aquesta, tal com es desprèn dels nombrosos textos trobats en les fonts que fan referència a la tipologia dels llegats, la cosa objecte del llegat, si el llegat esta sotmès a una condició, etcètera.

A causa d'aquest caràcter casuístic, per a poder realitzar aquest breu apunt partirem d'un supòsit típic i analitzarem diverses possibilitats contingudes en les fonts. Tractarem el cas del llegat d'una cosa indivisible i farem una doble distinció que ja s'evidencia en les fonts: el supòsit que el llegat es trobi encara en possessió de l'hereu i, per contra, el supòsit que el llegat resti en poder del legatari. Respecte al primer cas, distingirem si es tracta d'un llegat *per vindicationem* o d'un llegat *per damnationem*.⁵

La premissa, en el cas del llegat d'una cosa indivisible,⁶ tal com es pot extreure d'un text de Gai del *Liber 18 ad edictum provinciale*,⁷ era: «Pro rata portione per legem ipso iure minuuntur», és a dir, aquests llegats són reduïts *ipso iure* en la proporció necessària per a deixar íntegra la quarta part de l'herència a l'hereu. Partint d'aquesta base, distingirem si es tracta d'un llegat *per vindicationem*,⁸ cas en què el legatari adquireix el seu domini per a tres quartes parts del llegat, mentre que el quart restant queda a l'herència, o d'un llegat *per damnationem*,⁹ en què el legatari només té acció per a les tres quartes parts.¹⁰

Plantejant la hipòtesi que l'objecte del llegat, en el cas que es tracti d'una cosa corporal, no s'hagués deferit al legatari, l'hereu podria retenir-ne la quarta part. Aquesta afirmació, la trobem en un text de Pau, el *Libro singulari ad le-*

5. Gai, D., 2,194: «Ideo autem per vindicationem legatum appellatur, quia post aditam hereditatem statim ex iure Quiritium res legatarii fit; et si eam rem legatarius vel ab herede vel ab alio quocumque, qui eam possidet, petat, vindicare debet, id est intendere suma rem ex iure Quiritium esse [...]» («I es diu llegat vindicatiu perquè, després d'acceptada l'herència, la cosa es fa de la propietat civil del legatari i si aquest ha de reivindicar-la, a l'hereu o a un tercer que la posseeixi, és a dir, exi-gir-la, atès que és de la seva propietat civil»). Gai, D., 2,202: «Eoque genere legati etiam aliena res legari potest, ita ut heres rem redimere et praestare aut aestimationem eius dare debeat» («Mitjançant aquest tipus de llegat, es pot llegar inclús una cosa aliena, de manera que l'hereu ha de comprar-la i donar-la, o pagar una indemnització per la cosa»).

6. Á. d'ORS, *Derecho privado romano*, Pamplona, EUNSA, 1997, § 314.

7. Gai, D., 43,2,73,5.

8. Gai, D., 2,194 (nota 5).

9. Gai, D., 2,202 (nota 5).

10. B. BIONDI, *Sucesión testamentaria y donación*, Barcelona, Bosch, 1960, p. 392.

gem falcidiam (Paul., 35,2,1,9), en el qual s'exposa el cas del llegat d'usdefruit,¹¹ i diu que, de la mateixa manera que en el cas de les coses corporals, també es pot retenir la quarta part: «Posse quartam partem ex eo, sicut ex corporibus, retineri [...]».

En el supòsit invers, que una cosa llegada *per vindicationem* estigués en possessió del legatari, l'hereu podia reivindicar la quarta part corresponent a la quarta falcídia. En aquest sentit es pronuncia un text del jurista Escèvola del *Liber 4 responsorum* (Scaev., Digest [D.], 35,2,26) i un altre d'Ulpià del *Liber 67 ad edictum* (Ulp., D., 43,3,1,5). El text d'Escèvola *in fine* estableix expressament aquesta facultat de l'hereu de *vindicare* la quarta part: «Posse vindicare partem in ea linea, quae propter legis Falcidiae rationem debe ret remanere.»

La perfecció en el desenvolupament de la tutela processal de la quarta falcídia, la trobem en l'àmbit del *ius honorarium*, que actua en aquells casos en què el *ius civile* esdevé insuficient.¹² Dos eren els instruments que el *ius honorarium* va habilitar per a resoldre els casos esmentats: l'*exceptio doli* i una *actio in factum* per a aquells casos en què l'*exceptio doli* no pogués aplicar-se.¹³

Per a situar l'exposició, apuntarem breument algunes qüestions prèvies referides a l'*exceptio doli*.¹⁴ Distingirem entre les seves dues vessants: *specialis* i *generalis*. En el cas de l'*exceptio doli specialis*, el dol intervé en l'acte jurídic concret sobre el qual es fonamenta la pretensió i, per tant, segons els principis del *ius honorarium*, constitueix un vici de l'acte mateix, per la qual cosa s'ha de negar la seva eficàcia.¹⁵ Per contra, en el supòsit de l'*exceptio doli generalis*, el dol

11. Sobre l'aplicació de la quarta falcídia al llegat d'usdefruit, vegeu M. BRETONI, *La nozione romana di usufrutto*, Nàpols, Casa Editrice Dott. Eugenio Jovene, 1962, p. 54-79.

12. B. BIONDI, *Sucesión testamentaria y donación*, p. 393.

13. *Ad exemplum*, Pap., D., 31,2,77,2: «Mater filiis suis vulgo conceptis dotem suam mortis causa donando stipulari permisit: cum aliis heredibus institutis petisset a filiis viro dotem restitui, totum viro fideicommissum dotis deberi, si Falcidiae ratio non intervenerit: ideo retentionem dotis virum habere placuit: alioquin Falcidiae partem heredibus a filiis ex stipulatu cum viro agentibus ex dote esse per in factum actionem reddendam» («Una mare va permetre, com a donació per causa de mort, que els seus fills naturals estipulessin la restitució del seu dot, i, havent instituït altres hereus, va demanar a aquells fills [naturals] que restituïssin el dot al seu marit: si no hi ha lloc per a la deducció de la [Llei] Falcídia, es deu al marit el fideicomís sencer del dot, per aquest motiu es va admetre que el marit podia retenir el dot; si no, els fills [naturals] demandaran el marit per l'estipulació, i els hereus tindran una acció pel fet [*actio in factum*] per exigir als fills que dedueixin del dot la quarta falcídia i els la hi lliurin.»)

14. No es coneix l'existència en dret romà clàssic d'una *exceptio legis Falcidiae*, encara que segons Schanbacher, se'n troba una de semblant per primera vegada a *Basilicorum libri*, LX, sèrie B (Scholia), ed. H. J. SCHELTEMA, N. VAN DER WAL, D. Holwerda, Bde., Groningen, u. a. 1953-1985, 41,2,10 (col.l. «Basilicorum Scholia», ed. Scheltema). D. SCHANBACHER, *Ratio legis Falcidiae*, p. 38.

15. F. MILONE, *La exceptio doli (generalis)*, Roma, «L'Erma» di Bretschneider, 1970, p. 63.

ni es predica del demandat ni afecta el títol que serveix de fonament a l'acció, sinó que es tracta d'un dol provocat per una aplicació del dret en sentit estricte, contra el principi d'equitat.¹⁶

Una vegada apuntats alguns dels mecanismes de tutela de la quarta falcídia,¹⁷ analitzarem els casos proposats: el cas del llegat d'una cosa indivisible, prenent com a exemple paradigmàtic la servitud, el cas del deutor que és instituït hereu i, a la inversa, el cas del creditor que és instituït hereu. L'aproximació a aquests casos se centrarà en el mecanisme concret que s'articula per a protegir tant el dret de l'hereu a la quarta falcídia com el dret del legatari, és a dir, l'*exceptio doli generalis*, i en com el *ius honorarium* és capaç de conciliar ambdós interessos contraposats.

3. SUPÒSIT DEL LLEGAT D'UNA COSA INDIVISIBLE. CONSIDERACIÓ ESPECIAL DEL LLEGAT D'UNA SERVITUD: GAI, DIGEST, 35,2,80,1; PAULUS, DIGEST, 44,4,5,1¹⁸

En el supòsit del llegat d'una cosa indivisible, la problemàtica es planteja des del punt de vista de la dificultat de reduir els llegats esmentats. Per a analitzar aquest supòsit, prendrem el cas del llegat d'una servitud, com a paradigma del lle-

16. Paul., D., 44,4,1,1, *Liber 71 ad edictum*: «Ideo autem hanc exceptionem praetor proposuit, ne cui dolus suus per occasionem iuris civilis contra naturalem aequitatem prosit» («El pretor va proposar aquesta excepció amb la finalitat que a ningú pogués afavorir el propi dol dolent, servint-se del dret civil contra la justícia natural»).

17. Als mecanismes de protecció que hem esmentat anteriorment, hauríem d'afegir-hi l'estipulació que el pretor incloïa en l'edicte per a defensar l'hereu en el supòsit que algú hagués llegat més del que fóra lícit i es dubtés sobre l'aplicació de la *Lex Falcidia*. En aquest cas, el pretor atorgava una estipulació a l'hereu amb la finalitat que el legatari garantís el pagament d'allò que havia rebut de més. Ulp., D., 35,3,1pr.: «Si cui plus quam licuerit legetur et dubitari iuste possit, utrum lex Falcidia locum habitura est nec ne, subvenit praetor heredi, ut ei legatarius satsidet, ut, si apparuerit eum amplius legatorum nomine cepisse quam e lege Falcidia capere licebit, quanti ea res erit, tantam pecuniam det dolusque malus ab eo afuturus sit.» Rudorff i Lenel recullen aquesta estipulació en la reconstrucció de l'Edicte Perpetu dins de la mateixa rúbrica en què apareix el text anterior del Digest: «Si cui plus, quam per legem Falcidiam licuerit, legatum esse dicitur.» E. LENEL, *Das Edictum Perpetuum ein versuch zu Seiner Widerherstellung*, Aalen, Scientia Verlag, 1927, § 284; A. A. F. RUDORFF, *De iuris dictione edictum edicti perpetui quae reliqua sunt*, Adolfus Fridericus Rudorff, Pampolona, EUNSA, 1997, § 303.

18. Sobre l'*exceptio doli* com a mecanisme de solució de la problemàtica dels llegats d'una cosa indivisible, vegeu F. MILONE, *La exceptio doli*, p. 142.

gat indivisible.¹⁹ Partirem de dos textos: un de Gai, del llibre tercer sobre els llegats a l'edicta del pretor, i un altre de Pau, del llibre 71 de comentaris a l'edicta.

Gai, D., 35,2,80,1, *Gaius libro tertio de legatis ad edictum praetoris*

Quaedam legata divisionem non recipiunt, ut ecce legatum viae itineris actusve: ad nullum enim ea res pro parte potest pertinere. Sed et si opus municipibus heres facere iussus est, individuum videtur legatum: neque enim ullum balineum aut ullum theatrum aut stadium fecisse intellegitur, qui ei propriam formam, quae ex consummatione contingit, non dederit: quorum omnium legatorum nomine, etsi plures heredes sint, singuli in solidum tenentur. Haec itaque legata, quae dividuitatem non recipiunt, tota ad legatarium pertinent. Sed potest heredi hoc remedio succurri, ut aestimatione facta legati denuntiet legatario, ut partem aestimationis inferat, si non inferat, utatur adversus eum exceptione doli mali.²⁰

Paul., D., 44,4,5,1, *Paulus libro 71 ad edictum*

Si cui legata sit via et is lege Falcidia locum habente totam eam vindicet non oblata aestimatione quartae partis, summoveri eum doli exceptione Marcellus ait, quoniam suo commodo heres consulit.²¹

En primer lloc, hem d'apuntar el que les fonts estableixen: «Haec itaque legata, quae dividuitatem non recipiunt, tota ad legatarium pertinent» («els llegats, que no són susceptibles de divisió, pertanyen íntegres al legatari»). En aquest sentit, vegeu el text reproduït de Gai, D., 35,2,80,1, entre altres.²² És evident que amb aquesta disposició l'hereu resulta perjudicat, ja que se li impedeix reduir el llegat en virtut de la quarta falcídia. Aquesta solució s'oposa tant al principi d'equitat com al principi de respecte a la voluntat del testador. El remei que s'atorga a l'hereu

19. Respecte a la indivisibilitat de les servituds, hem de fer referència a una *regula* de Pomponi. Pom., D., 8,1,17, *Liber singulari regularum*: «Servitutes dividi non possunt: nam eorum usus ita nonnexus est, ut qui eum partiatur, naturam eius corrumpat.»

20. Gai, D., 35,2,80,1: «Alguns llegats no són susceptibles de divisió, com el de camí, el de pas o el de pas de ramat, ja que no poden pertànyer a ningú en part. Però el llegat també es considera indivisible quan l'hereu queda obligat a fer alguna obra per al municipi, ja que no s'entén que hagi fet unes terres, un teatre o un estadi si no li dóna la seva forma final. Per a tots aquests llegats, si els hereus són diversos, cadascun d'ells s'obliga per tot. Així doncs, aquests llegats que no són indivisibles pertanyen íntegrament al legatari, però l'hereu pot defensar-se amb el recurs de demanar al legatari, una vegada feta l'estimació del llegat, que pagui la part d'estimació que li exigeix la Llei falcídia, i si no la paga, pot fer valer contra ell l'excepció del dol dolent.»

21. Paul., D., 44,4,5,1: «Si hagués estat llegada a algú la servitud de la via, i aquest, com que intervé la Llei falcídia, la reivindica íntegra sense oferir l'estimació de la quarta part, diu Marcel que se li pot oposar l'excepció del dol, ja que és en defensa de l'interès de l'hereu.»

22. Pap., D., 35,2,7: «Lege Falcidia interveniente legata servitus, quoniam dividi non potest, non aliter in solidum restituatur, nisi partis offeratur aestimatio» («La servitud llegada, com que intervé la Llei falcídia i és indivisible, no pot tenir-se tota si no s'ofereix abans l'estimació de la quarta part»).

per a materialitzar el seu dret a la reducció dels llegats indivisibles és l'*aestimatio*, i l'instrument mitjançant el qual es vehicula és l'*exceptio doli*.²³

Per a analitzar aquest mecanisme concret, examinarem els dos textos proposats: Gai, D., 35,2,80,1, i Paul., D., 44,4,5,1. Gai planteja el supòsit d'un llegat d'una via que està en possessió de l'hereu. En principi, com hem apuntat anteriorment, el llegat esdevé ineficax perquè es tracta d'un llegat d'una cosa indivisible. A continuació, estableix un remei per a aquesta situació: que, feta l'estimació del llegat, la faci saber al legatari perquè pagui part de l'*aestimatio*, i, en cas que el legatari no la pagui, que pugui exercitar contra ell l'*exceptio doli mali*.

La comprensió d'aquest text es completa amb el text de Paul., D., 44,4,5,1. Aquest segon text planteja un cas similar a l'anterior: exposa el supòsit del legatari al qual ha estat llegada una servitud d'una via que reivindica íntegrament la servitud de pas sense haver pagat l'*aestimatio* a l'hereu. En aquest cas, Paul., D., 44,4,5,1, dóna la mateixa solució: oposar l'*exceptio doli*.

Si relacionem ambdós textos, podem deduir que:

1. En aquells casos en què la quarta falcídia té lloc i si entre els llegats que s'han de reduir es troba un llegat d'una servitud, aquest esdevindrà ineficax i pertanyerà íntegrament al legatari.

2. Per a salvar l'anterior situació perjudicial per a l'hereu, el remei previst és l'*aestimatio* del llegat realitzada pel mateix hereu, amb la finalitat que el legatari pagui la quarta part corresponent a la quarta falcídia. Pagada l'*aestimatio*, el legatari podrà adquirir íntegrament el llegat.

3. Alhora, es proveeix l'hereu de l'*exceptio doli* perquè pugui oposar-se al legatari que reclami íntegrament la servitud sense pagar l'*aestimatio*.

Partint de les consideracions anteriors, podem analitzar un text més complex d'Escèvola del *Libro 15 quaestionum*.

Scae., D., 35,2,23, *Libro 15 quaestionum*

Si fundus mihi legetur et via, in Falcidia ratione, si tantum sit in via, quantum amplius est in Falcidia, integer fundus capietur et via perit. Sed si via legetur nec solvendo sit hereditas, non debebitur. Videndum etiam, si fundo et via legato minus ex utroque desideret quam sit viae pretium. Potest coacta ratione dici non tantum fundum solidum capi, sed etiam, ut doli exceptio tantum sarciat, quantum deest, ne plus habeat, quam Falcidia desiderat: ut tunc solum via intercidat, quotiens plus Falcidia desiderat quam est viae pretium.²⁴

23. V. MANNINO, *Il calcolo della quarta hereditatis*, p. 116-117.

24. Scae., D., 35,2,23, *Libro 15 quaestionum*: «Si se'm llegués un predi amb una servitud de via, en fer el càlcul de la falcídia, si l'excés respecte de la falcídia coincideix amb el valor de la servitud

Aquest text planteja un cas similar, amb la diferència que al llegat d'una servitud s'afegeix el llegat d'un predi. Desglossarem el text en les dues circumstàncies que planteja.

El punt de partida és l'existència d'un llegat d'un predi i una servitud, i es plantegen dues possibilitats: que la servitud valgui el valor que excedeix el llegat, cas en què s'extingiria el llegat de la servitud, i que es reclami de l'un i de l'altra menys del que valgui el llegat de la servitud, cas en què el legatari adquiriria tant el predi com la via.

En el primer cas, Escèvola planteja la possibilitat que, llegats el predi i la via, s'extingeixi el llegat de la via si el seu valor correspon al pagament de la quarta, amb la qual cosa el legatari adquireix íntegre el llegat del predi. Aquesta solució d'Escèvola significa una excepció al principi general que els llegats indivisibles pertanyen íntegrament al legatari; en aquest sentit, caldria plantejar-se si mitjançant el pagament de l'*aestimatio* el legatari podria evitar l'extinció del llegat.

En el segon cas, la part reclamada del llegat del predi i del llegat de la via és inferior al valor de la via i, per tant, el legatari adquireix íntegres ambdós llegats. Aquesta solució enllaçaria amb el principi que els llegats d'una cosa indivisible pertanyen íntegrament al legatari. El llegat de la via només s'extingirà en el cas que el pagament de la falcídia requereixi més valor que no pas el valor de la via. L'*exceptio doli* esdevindrà el mecanisme mitjançant el qual l'hereu podrà fer valer el seu dret a la quantitat corresponent a la quarta falcídia, en el cas que el legatari li reclami ambdós llegats, encara que, una vegada pagada la *pars aestimationis* pel legatari, tant el predi com la via hauran d'ésser lliurats a aquest últim.

4. SUPÒSIT EN QUÈ S'INSTITUEIX HEREU EL DEUTOR O EL CREDITOR: PAP., D., 35,2,12; PAUL., D., 35,2,1,18

En aquest apartat, continuant l'anàlisi de la tutela processal de la quarta falcídia, ens centrarem en el règim d'imputacions de crèdits i deutes al càlcul de la quarta falcídia en dos supòsits concrets: el supòsit en què el creditor institueix hereu el deutor i el supòsit invers, en què el deutor institueix hereu el creditor.

de la via, s'adquirirà íntegre el predi i s'extingirà el llegat de la via. Però si es llegués la servitud de via i l'herència no fos solvent, no es deurà. S'ha de veure també si, llegats el predi amb la servitud, exigeix la [Llei] Falcídia que es dedueixi d'ambdós el valor de la servitud; es pot dir que, reunit el compte, no només s'adquireix tot el predi, sinó també la via, de manera que l'excepció de dol ha de rescabalar tot el que falta, a fi que [l'hereu] no tingui més del que reclama la falcídia, de manera que el llegat de vida només s'extingeix quan la falcídia requereixi més del que és el preu de la via.»

Analitzarem aquests dos casos conjuntament i els posarem en relació amb la possible aplicació de l'*exceptio doli*.

Examinem el primer supòsit:

Paul., D., 35,2,1,18. *Libro singulari ad legem falcidia*

Si debitor creditor heres existat, quamvis confusione liberetur, tamen locupletioem hereditatem percipere videtur, ut computetur ei quod debet, quamvis aditione confusum sit.²⁵

Aquest text planteja el cas del causant que institueix hereu un creditor. Abans d'entrar en l'anàlisi de l'actuació de la *Lex Falcidia* en aquest cas concret, farem referència a algunes qüestions prèvies de caràcter general, necessàries per a la comprensió del text. En primer lloc, hem de tenir en compte el principi d'universalitat de la successió, segons el qual l'hereu ocupa la posició jurídica del causant: l'hereu succeeix en bloc, *per universitatem*, sens perjudici de les disposicions a títol particular que el causant hagi pogut ordenar en el seu testament. D'aquest principi d'universalitat es deriven dues conseqüències fonamentals: la confusió dels dos patrimonis i la responsabilitat il·limitada de l'hereu a causa dels deutes de l'herència (*ultra vires hereditatis*).²⁶ La confusió opera extingint tant les relacions de dret real²⁷ com les de dret d'obligacions.²⁸

25. «Si un deutor arribés a heretar del seu creditor, encara que s'alliberi de la seva obligació a conseqüència de la confusió, sembla, no obstant això, que obté una herència més elevada, de manera que se li computa el que deu, encara que s'hagi confós per l'addició de l'herència.»

26. J. MIQUEL, *Derecho privado romano*, Madrid, Marcial Pons, 1992, p. 431.

27. Un exemple de confusió respecte a les relacions de dret real podria ser el cas del causant titular d'una servitud i l'hereu propietari del predi servent; en aquest supòsit, la servitud s'extingeix per confusió, prenent com a base el principi *nulla res sua sevit*, que es reflecteix a Paul., D., 8,2,26, *Libro quinto decimo ad Sabinum*: «In re communi nemo dominorum iure servitutis neque facere quicquam invito altero potest neque prohibere, quo minus alter faciat (nulli enim res sua servit [...])» («En una cosa comuna, cap dels copropietaris no pot, sense el consentiment de l'altre, fer quelcom per raó d'una servitud o prohibir que un altre ho faci, ja que ningú no pot tenir una servitud sobre una cosa pròpia [...]). Un altre cas de confusió podria ser el del creditor pignoratiu que esdevé hereu del deutor pignorant; en aquest supòsit també es produiria l'extinció del dret real del creditor per confusió.

28. Respecte a les obligacions verbals, el jurista Pomponi apunta la confusió com una de les causes naturals d'extinció de les obligacions. Pomp., D., 46,3,107, *Libro secundo enchirion*: «Verborum obligatio aut naturaliter resolvitur aut civiliter: naturaliter veluti solutione aut cum res in stipulationem deducta sine culpa promissoris in rebus humanis esse desiit: civiliter veluti acceptilatione vel cum in eandem personam ius stipulantis promittentisque devenit» («L'obligació verbal es pot extingir naturalment o civilment: naturalment, com per assimilació o quan el dret de l'estipulant i el del promitent es reuneixen en una mateixa persona»). Com a exemple concret de confusió respecte als drets d'obligacions, podem proposar el següent: Africanus, D., 46,1,21,3, *Libro septimo quaestionum*: «Quod si stipulator reum heredem instituerit, omnimodo fideiussoris obligationem

Tenint en compte les consideracions anteriors, analitzarem el text del jurista Pau que ens ocupa. El supòsit de fet és clar: un deutor és instituït hereu pel seu creditor. Aplicant el principi que hem exposat anteriorment, el deute s'extingeix per confusió dels patrimonis del causant i de l'hereu, i en aquest mateix sentit es pronuncia el jurista: «Si debitor creditori heres existat, quamvis confusione liberetur.» D'aquesta confusió de patrimonis es deriva la conseqüència que l'hereu deutor rep una herència més elevada: «Locumplentiorem hereditatem percipere», en la mesura que el seu deute s'ha extingit.

Arribats a aquest punt, analitzarem la incidència de la *Lex Falcidia* en aquest cas concret. Respecte a l'aplicació de la *Lex Falcidia*, el jurista diu «ut computetur ei quod debet, quamvis aditione confusum sit»; és a dir, que al compte de la quarta falcídia hi ha de computar el que deu, encara que el deute s'hagi extingit per confusió, i el jurista justifica el còmput d'aquest deute pel fet d'haver rebut una herència més elevada com a conseqüència de l'extinció del seu deute. Sobre aquesta qüestió, trobem un altre text del mateix jurista:

Paul., D., 35,2,22,3, *Libro septimo decimo quaestionum*

Si debitori liberatio legata sit, quamvis solvendo non sit, totum legatum computetur, licet nomen hoc non augeat hereditatem nisi ex eventu. Igitur si Falcidia locum habeat, hoc plus videbitur legatum, quod huic legatum esset: cetera quoque minuentur legata per hoc et ipsum hoc per alia; capere enim videtur eo, quod liberatur.²⁹

peremit, sive civilis sive tantum naturalis in reum fuisset, quoniam quidem nemo potest apud eundem pro ipso obligatus esse. Quod si idem stipulator fideiussorem heredem scripserit, procul dubio solam fideiussoris obligationem peremit. Argumentum rei, quod, si possessio rerum debitoris data sit creditori, aequè dicendum est fideiussorem manere obligatum» («Si un estipulant hagués instituït hereu el seu deutor, extingiria també en tot cas l'obligació del fiador, tant si la del deutor fos civil com si fos natural, perquè ningú no pot estar certament obligat a un altre per ell mateix. I si el mateix estipulant hagués instituït hereu el fiador, o al revés, no hi ha dubte que només s'extingiria l'obligació del fiador, però si l'estipulant compra els béns del deutor, el fiador continua obligat, de la qual cosa es dedueix que, quan es posa el creditor en possessió dels béns del seu deutor, s'ha de dir igualment que el fiador continua obligat»). Aquest text també planteja el supòsit del deutor que és instituït hereu pel seu creditor, amb l'especificitat que s'ha pactat una garantia personal per a assegurar el pagament del deute: s'ha nomenat un fiador per a garantir el compliment de l'obligació. En aquest cas, si l'estipulant institueix hereu el deutor, es produeix l'extinció del deute per confusió i, com a conseqüència, també s'extingeix l'obligació accessòria del fiador.

29. «Si es va llegar l'alliberament d'un deutor, s'ha de comptar el llegat sencer, encara que aquest deutor sigui insolvent, tot i que tal crèdit no augmenta l'actiu de l'herència, llevat que la seva satisfacció sigui eventual; en conseqüència, si s'ha d'aplicar la *Lex Falcidia*, es pot tenir com a excessivament llegat el que es va llegar a aquest deutor. Pel que fa a la resta, també aquest llegat farà que es redueixin els altres [llegats], i aquests faran que es redueixi aquell, ja que s'entén que tal deutor legatari adquireix allò mateix de què s'allibera [com a deutor].»

El supòsit que planteja el text és el del causant que ordena un llegat alliberador en favor d'un deutor i la mesura en què la *Lex Falcidia* afectarà aquesta tipologia concreta de llegat. El jurista, basant-se en el principi que el deutor adquireix allò de què s'allibera en virtut del llegat, que de fet ja trobàvem implícit en el text anterior, conclou que aquest llegat també és susceptible d'ésser reduït.

L'argument que fa servir el jurista per a solucionar el supòsit és el mateix: «Capere enim videtur eo, quod liberatur» («el deutor adquireix allò mateix de què s'allibera»). Partint d'aquest principi, en el cas que s'hagi d'aplicar la *Lex Falcidia*, els deutes, tant en el cas del llegat alliberador com en el cas del deutor instituït hereu, s'han de computar en el càlcul de la quarta falcídia. En el cas del llegat alliberador, aquest s'ha de reduir proporcionalment, com en els altres llegats.³⁰ En el cas del deutor instituït hereu, el seu deute s'ha de computar a compte de la quarta falcídia, atès que s'entén que l'hereu adquireix allò que deu i, per tant, rep una herència més elevada.

El següent text que tractarem és de Papinià i exposa el cas invers: «Si debitor creditore herede instituto» («si el deutor institueix hereu el creditor»).

Pap., D., 35,2,12, *Libro 30 quaestionum*

Si debitor creditore herede instituto petisset, ne in ratione legis Falcidiae ponenda creditum suum legatariis reputaret, sine dubio ratione doli mali exceptionis apud arbitrum Falcidiae defuncti voluntas servatur.³¹

D'aquest text, en destacarem dos aspectes fonamentals: d'una banda, que la voluntat del causant es fa constar literalment, ja que el causant demana que aquest deute no s'imputi als legataris; de l'altra, que l'*exceptio doli* es vehicula com a mitjà processal per a defensar aquesta *voluntas testandi* davant l'*arbiter falcidiae*.³²

30. A. WACKE, «Bonam sive malam causam habere»: La prospettiva di successo nel processo civile romano», a *Collana Della Revista di Diritto Romano: Atti del Convegno «Processo civile e processo penale nell'esperienza giuridica del mondo antico»*, <<http://www.ledonline.it/rivistadirittoromano/allegati/tpontignanowacke.pdf>>, p. 4.

31. «Si un deutor, havent instituït hereu el seu creditor, hagués demanat que no s'imputés el seu crèdit als legataris en fer el còmput de la quarta falcídia, sens dubte s'observarà la voluntat del causant per raó d'una excepció de dol dolent al·legada davant l'àrbitre de la falcídia.»

32. Respecte a la figura de l'*arbiter falcidiae*, observem que els textos que hi fan referència són escassos: Pap., D., 28,5,79 pr., *Libro 6 responsorum*, i Ulp., D., 35,3,1,6, *Libro 71 ad edictum*. L'explicació a aquestes referències a l'*arbiter falcidiae* podria justificar-se pel fet que, com afirma D'Ors, l'*arbiter* tenia unes facultats més àmplies per a arribar a una solució d'equitat, especialment per a fer taxacions dineràries (Á. d'ORS, *Derecho privado romano*, § 101). Precisament, aquesta

En el cas del deutor que institueix hereu el seu creditor, hem de tenir en compte, en primer lloc, com a regla general i com hem exposat en el cas invers, que el crèdit s'extingeix per confusió. No obstant això, hem de considerar dos textos que fan referència al tractament dels deutes a l'hora de calcular el compte de la quarta falcídia: el primer text prové de les *Instituciones* de Justinià i el segon és una constitució imperial de l'emperador Alexandre de l'any 223 dC.

Institutiones, 2,22,3

Cum autem ratio legis Falcidiae ponitur, ante deducitur aes alienum, item funeris impensa et pretia servorum manumissorum, tunc deinde in reliquo ita ratio habetur, ut ex eo quarta pars apud heredes remaneat, tres vero partes inter legatarios distribuuntur, pro rata scilicet portione eius quod cuique eorum legatum fuerit [...].³³

Codi, 6,50,6 pr., *Idem (Imperator Alexander) A. Secundinae*

In ponenda ratione legis Falcidiae omne aes alienum deducitur, etiam quod ipsi heredi mortis tempore debitum fuerit, quamvis additione hereditatis confusae sint actiones.³⁴

Si analitzem conjuntament ambdós textos, observem que els deutes contra l'herència s'han de detreure i que tant en les *Instituciones* com en la constitució imperial aquesta circumstància s'expressa pràcticament amb les mateixes paraules. I., 2,22,3: «Ante deducitur aes alienum.» C., 6,50,6 pr.: «Omne aes alienum deducitur.»³⁵ Així mateix, tenint en compte el nostre supòsit de fet, és interessant afegir que, en el cas de la constitució imperial, es fa una referència expressa a la situació en què el causant sigui deutor de l'hereu en el moment de la mort

última facultat de taxació podria ser la clau per a entendre el fet que vea un *arbiter* en comptes d'un *index* el que resolva les qüestions relatives a la *Lex Falcidia*, si tenim present que el recurs a l'*aestimatio* en els casos d'aplicació de la *Lex Falcidia* és recurrent.

33. «En fer-se el càlcul de la Llei falcídia, es dedueixen primer els deutes, a més de les despeses de funeral, i el valor dels esclaus manumesos; després, finalment, sobre la resta es fa la distribució de manera que quedi la quarta part per als hereus i les altres tres parts es distribueixin entre els legataris, a prorrata del que s'hagi llegat a cadascun.»

34. «Fent el compte de la *Lex Falcidia*, es dedueixen tots els deutes, i també el que es degué a l'hereu mateix en el moment de la mort, encara que amb l'addició de l'herència s'haguessin confós les accions.»

35. El fet que aquestes paraules es repeteixin tant en les *Instituciones* de Justinià com en el *Codex* a la constitució imperial citada, pot suggerir que les paraules en qüestió han estat extretes de l'obra del mateix jurista. Aquesta mateixa expressió, la trobem en dos textos del jurista Pau: Paul., D., 42,1,19 pr. («[...] non est deducendum aes alienum [...]») i Paul., *Pauli Sententiae*, 1,21,15 («quidquid in funus erogatur, inter aes aienum primo loco deducitur»).

(«etiam quod ipsi heredi mortis tempore debitum fueri») i a la conseqüència d'aquesta situació: l'extinció del deute per confusió («quamvis aditione hereditatis confusae sint actiones»). Tornant al nostre text, observem que el causant preveu aquesta circumstància i inclou la clàusula «ne in ratione legis Falcidiaae ponenda creditum suum legatariis reputaret». Es tracta d'un cas similar a l'anterior, en el qual el deutor era instituït hereu, però amb la diferència que, en aquest, és el mateix causant el que manifesta la voluntat que en el compte de la quarta falcídia no es computi el deute del legatari.

Tenint en compte la cronologia dels textos analitzats anteriorment, Mannino³⁶ considera que aquesta idea d'exclusió dels crèdits del còmput de la quarta falcídia era una idea sostinguda almenys per Papinià i posteriorment exclosa per la cancelleria imperial en els anys posteriors al 223 dC, tot i que el mateix autor, amb el qual coincidim en aquesta segona afirmació, admet la possibilitat de recórrer a l'*exceptio doli* per a assolir la tutela efectiva de la voluntat del causant. Sobre aquesta mateixa qüestió, Finazzi³⁷ apunta que a l'època dels antonins (96-192 dC) es començà a observar la relació de l'*exceptio doli* amb la finalitat de considerar, en la mesura que es pogués, l'aplicació de la *Lex Falcidia*, amb el respecte a la *voluntas testandi*, com abans hem apuntat en l'apartat referit a la problemàtica dels llegats indivisibles i de la mateixa manera que en el cas que ens ha ocupat en aquest apartat.

BIBLIOGRAFIA

- BIONDI, B. *Sucesión testamentaria y donación*. Barcelona: Bosch, 1960.
- BONIFACIO, F. *Ricerche sulla lex Falcidia de legatis*. Nàpols: Jovene, 1943.
- BRETONE, M. *La nozione romana di usufrutto*. Nàpols: Casa Editrice Dott. Eugenio Jovene, 1962.
- FINAZZI, G. «L'eccezione di dolo generale in ambito successorio». A: GAROFALO, Luigi [cur.]. *L'eccezione di dolo generale: Diritto romano e tradizione romanistica*. Pàdua: CEDAM, 2006.
- LENEL, E. *Das Edictum Perpetuum ein versuch zu Seiner Wiederherstellung*. Aalen: Scientia Verlag, 1927. [Reimpr.: 1985]
- HENNIG, M. *Die lex Falcidia und das Erbrecht des BGB, Eine kritische Würdigung der Entscheidung des historischen Gesetzgebers, das Rechtsinstitut der falcidischen Quart aufzugeben*. Berlín: Duncker und Humblot, 1999.

36. V. MANNINO, *Il calcolo della quarta hereditatis*, p. 112.

37. G. FINAZZI, «L'eccezione di dolo generale in ambito successorio», a Luigi GAROFALO (cur.), *L'eccezione di dolo generale: Diritto romano e tradizione romanistica*, Pàdua, CEDAM, 2006.

- MANNINO, V. *Il calcolo della quarta hereditatis e la volontà del testatore*. Nàpols: Jovene, 1989.
- MILONE, F. *La exceptio doli (generalis)*. Roma: «L'Erma» di Bretschneider, 1970.
- MIQUEL, J. *Derecho privado romano*. Madrid: Marcial Pons, 1992.
- ORS, A. d'. *Derecho privado romano*. Pamplona: EUNSA, 1997.
- ROSA, P. de la. «Algunos aspectos de la Lex Falcidia». A: FACULTAD DE DERECHO DE LA UNIVERSIDAD COMPLUTENSE DE MADRID [ed.]. *Estudios en homenaje al profesor Francisco Hernández Tejero*. Vol. II. Madrid: Fundación Seminario de Derecho Romano «Ursicino Álvarez», 1992, p. 111-121.
- RUDORFF, A. A. F. *De iuris dictione edictum edicti perpetui quae reliqua sunt, Adolfus Fridericus Rudorff*. Pamplona: EUNSA, 1997.
- SCHANBACHER, D. *Ratio legis Falcidiae: Die falzidische Rechnung bei Zusammentreffen mehrerer Erbschaften in einer Hand*. Berlín: Duncker und Humblot, 1995.
- SCHWARZ, F. «Die rechtswirkungen der lex falcidia». *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, núm. 63 (1951), p. 314-367.
- WACKE, A. «“Bonam sive malam causam habere.” La prospettiva di successo nel processo civile romano». A: *Collana Della Revista di Diritto Romano. Atti del Convegno «Processo civile e processo penale nell'esperienza giuridica del mondo antico»*, <<http://www.ledonline.it/rivistadirittoromano/allegati/attipontignanowacke.pdf>>, p. 4.
- ZOZ, M. G. «*Il calcolo della quarta hereditatis e la volontà del testatore*, de V. Mannino, Nàpols, Jovene, 1989». *IVRA* [Nàpols], núm. 40 (1989), p. 108-110. [Recensió]